

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

***ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ***

Монографія

До 55-річчя ЧТЕІ КНТЕУ

Чернівці
Технодрук
2021

УДК 334.012.63:330.341+334.012.64:330.341
П78

*Затверджено до друку Вченою радою
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
(протокол від 30.06.2021 №13, п.13)*

Рецензенти:

Н.А. Мазур, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

В.С. Рудницький, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри облікових технологій та оподаткування Університету банківської справи (м. Львів);

В.В. Стадник, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, адміністрування та готельно-ресторанної справи Хмельницького національного університету

Проблеми і перспективи розвитку малого і середнього бізнесу : монографія / за ред. д.е.н., професора С.Д. Лучик; Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ. Чернівці : Технодрук, 2021. 400 с.
ISBN 978-617-8034-09-2

Монографія присвячена висвітленню актуальних проблем і визначенню перспектив розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. Розкрито вітчизняний і зарубіжний досвід розвитку та підтримки малого й середнього бізнесу. Визначено сучасні тенденції та перспектив розвитку малих і середніх підприємств. Здійснена оцінка фінансової складової державного регулювання функціонування та розвитку вітчизняного малого й середнього бізнесу. Досліджено управлінські засади та обліково-аналітичне забезпечення малих і середніх підприємств. Розкрито тенденції і можливості цифровізації малого і середнього бізнесу. Висвітлено роль людського капіталу як складової соціальної політики підприємств. Розроблено пропозиції щодо перспектив розвитку малого і середнього підприємництва на національному, регіональному та галузевих рівнях.

Видання призначене для фахівців, представників бізнес-середовища, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськості, науковців, викладачів, студентів та аспірантів та усіх тих, кого цікавлять сучасні проблеми і перспективи розвитку малого і середнього бізнесу в Україні.

УДК 334.012.63:330.341+334.012.64:330.341

ISBN 978-617-8034-09-2

© Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, 2021

© ПВКФ «Технодрук», 2021

7.3. Вплив пандемії Covid-19 на туристичну галузь світу: економічні наслідки та перспективи

Туризм забезпечує засобами для існування мільйони людей, а мільярдам дає можливість гідно оцінити культурну самобутність свого народу і народів інших країн, а також багатство природи. У деяких країнах частка цього сектора у ВВП може становити більше 20 %, і в цілому туризм є третьою за величиною експортною галуззю світової економіки. Туризм виявився одним із секторів, які найбільше постраждали від пандемії COVID-19, яка серйозно позначається на економіці, отриманні людьми засобів для існування, системі суспільних послуг і обмежує спектр можливостей на всіх континентах.

За оцінками Всесвітньої туристської організації при ООН (UNWTO) в 2021 році число міжнародних туристів у світі може знизитися на 20-30 % у порівнянні з прогнозованим на початку січня поточного року зростанням у 3-4 %. Це, в свою чергу, може призвести до втрат туристичної галузі в обсязі 30-50 млрд дол. [78].

У 2019 році число міжнародних туристів досягло 1,5 мільярда людей, що на 4 % більше, ніж у 2018 році, – рекордний показник за десятирічний період, протягом якого темпи зростання туризму були швидшими, ніж світової економіки в цілому. Ще 8,8 мільярда чоловік припадало на внутрішній туризм. Цей сектор забезпечив експорт в розмірі 1,5 трлн дол. США, і в ньому прямо або побічно був зайнятий кожен десятий житель планети [76]. Туризм зупинився в середині березня 2020 року. У першому кварталі 2020 року вже спостерігалось скорочення подорожей у 22 %, а прибуття в березні впали до рівня 57 % на всіх ринках. Це означає втрату 67 мільйонів міжнародних туристів і близько 80 млрд доларів США надходжень [39] (рис. 1). Перспективні сценарії вказують на можливе скорочення числа туристів і надходжень від міжнародного туризму на 58-78 % протягом усього 2021 року залежно від темпів поширення пандемії, тривалості дії обмежень на поїздки і процесу поступового відкриття кордонів, який вже почався, але подальший розвиток якого залишається невизначеним [75].

**Рис. 7.6. Вплив пандемії COVID-19 на світовий туризм
У першому кварталі 2020 року**

Джерело: [39].

Такий серйозний удар може призвести до скорочення числа міжнародних туристів на 850 мільйонів – 1,1 мільярда чоловік і втрати від 910 млрд дол. США до 1,2 трлн дол. США у вигляді експортних надходжень від туризму, що поставить під загрозу безпосередньо в секторі туризму від 100 до 120 мільйонів робочих місць [75]. Це вельми критично, оскільки близько 80 відсотків усіх туристських підприємств відносяться до числа мікро-, малих або середніх підприємств. Попереду ще багато проблем, включаючи невідому динаміку розвитку пандемії і то, як відновиться довіра споживачів. Згідно з прогнозами Міжнародного валютного фонду обсяг світової економіки в 2021 році різко скоротиться – на 4,9 %, хоча очікується, що до кінця 2021 року прогноз покращиться [67]. Хоча країни і міжнародні організації здійснили ряд заходів з метою пом'якшити соціально-економічні наслідки COVID-19 і стимулювати відновлення туризму, масштаби кризи вимагають додаткових зусиль і постійної підтримки.

В силу постачальницьких зв'язків туризму зі сферою товарів і послуг та потужного мультиплікаційного ефекту, криза ставить під загрозу стійкий розвиток економіки як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються.

За оціночними даними, потрясіння в сфері туризму від пандемії COVID-19 може призвести (згідно з найбільш оптимістичним сценарієм, що відбиває застій у сфері туризму) до скорочення загальносвітового ВВП на 1,17 трлн дол. США, або 1,5 %, а за більш реальним сценарієм, – на 2,22 трлн дол. США, або 2,8 % ВВП. На жаль, негативний вплив COVID-19 на економіку світу може нанести вагомі втрати туристичній галузі. Показники безробіття в деяких країнах можуть збільшитися більш ніж на 20 % [74].

Розвиток туризму сприяє інвестиціям і відкритості для товарної торгівлі, оскільки туризм і пов'язані з ним сектори вимагають широкого спектру товарів і послуг, багато з яких країни з невеликою економікою не в змозі виробляти. Тільки в малих острівних державах дані про оголошені прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в нові проекти за 2015-2019 роки показують, що на проекти в області подорожей, туризму та готельного бізнесу припадало більше половини всіх нових інвестицій, у порівнянні з 16 % за попередній п'ятирічний період. Очікується, що криза COVID-19 призведе до різкого зменшення обсягу ПІІ в 2021 і 2022 роках. За прогнозами, в 2021 році глобальні потоки ПІІ істотно скоротяться порівняно з 1,54 трлн дол. США в 2019 році і скорочення складе аж до 40 %. У 2022 році прогнозується скорочення потоків ПІІ ще на 5-10 %. Згідно з останніми даними, що стосуються ПІІ в нові підприємства, проекти в області подорожей, туризму та готельного бізнесу, безпосередньо порушені режимом ізоляції, відносяться до числа найбільш серйозно постраждалих, і це особливо стосується готельних підприємств і сектора громадського харчування (94 %) [73].

Звичайно, крім загрози охороні здоров'я, важкі економічні та соціальні наслідки COVID-19 загрожують в довгостроковій перспективі засобам для існування і добробуту мільйонів людей.

На кожне робоче місце, безпосередньо пов'язане з туризмом, створюється ще майже півтора опосередкованих (індукованих) робочих місць. Тільки готельна галузь і галузь громадського

харчування забезпечують зайнятість у всьому світі 144 мільйонів чоловік. Сюди входять близько 44 мільйонів самозайнятих працівників і 7 мільйонів роботодавців [66].

Більшість туристських підприємств (близько 80 %) – це мікро-, малі та середні підприємства (ММСП), на яких зайнято менше 50 чоловік. Близько 30 % людей від загальної чисельності робочої сили зайнято на підприємствах з 2-9 співробітниками. ММСП в значній мірі схильні до економічних потрясінь, викликаних кризою, особливо в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою, де економіка перебуває в більш нестабільному стані, а державна підтримка фінансових пакетів та соціального захисту недостатня. У готельному підсекторі і підсекторі громадського харчування 51 мільйон фірм працюють в надзвичайно складному діловому середовищі, що істотно впливає на зайнятість [65].

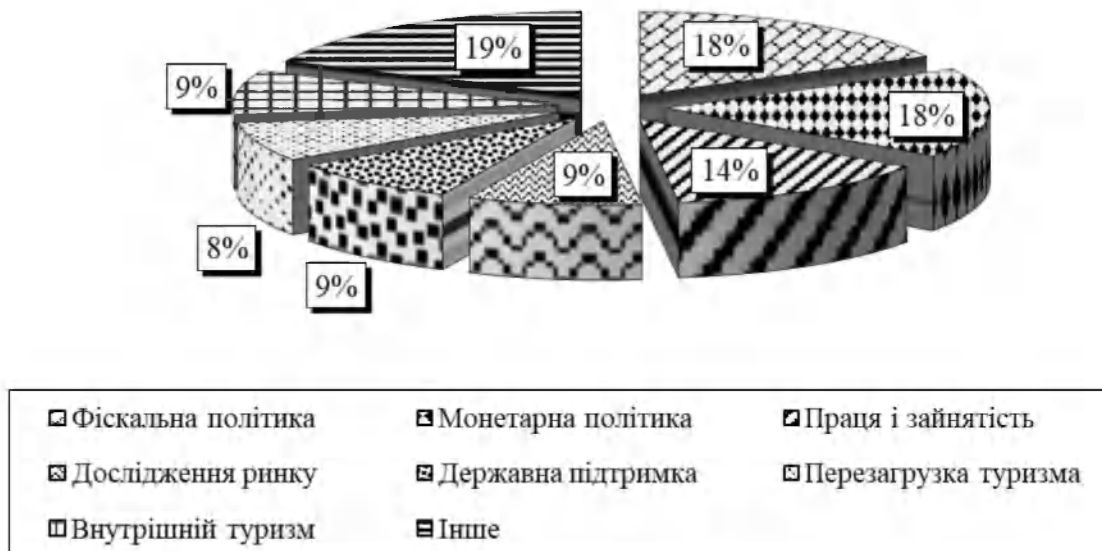
Вплив пандемії на туризм і на кошти для існування його працівників величезний. Так, на португальському острові Мадейра 45 % економічно активних громадян були або безробітними, або відправлені в неоплачувану відпустку. В Угорщині за 2020 рік в секторі комерційного розміщення і громадського харчування були втрачені 41 500 робочих місць, що становить трохи менше 23 % від загальної кількості втрачених робочих місць [72].

На Ямайці, де зв'язок між туризмом та іншими секторами дуже тісний, близько 300 000 чоловік втратили роботу в результаті введення заходів ізоляції, включаючи закриття аеропортів, в країнах Карибського басейну [60].

Уряди країн світу в цілому оперативно приймають заходи щодо пом'якшення наслідків для цього сектора, і вже є хороші приклади пакетних заходів підтримки. Наприклад, Сейшельські Острови і Еквадор відклали терміни сплати спеціальних податків в секторі туризму, а Кенія, Південна Африка, Китай, Литва, Португалія, Польща і Іспанія надали кошти підприємствам, які постраждали від пандемії, у вигляді спеціальних фондів, моделей гарантійного фонду на оплату дорожніх витрат, субсидій або спільного фінансування витрат на відкладені або відмінені пакетні тури. У Швейцарії Суспільство готельного кредитування надає існуючим клієнтам відстрочку амортизації на термін до одного року, а також фінансує

інвестиції клієнтів, які фінансували їх за рахунок грошового потоку протягом останніх двох років, а грузинські банки оголосили про реструктуризацію боргу для всіх фізичних осіб, але особливо для туристичних фірм.

На офіційному сайті UNWTO [78] проводиться моніторинг заходів, що вживаються країнами або організаціями для згладжування наслідків кризи, викликані пандемією COVID-19, і відновлення ринку туризму і подорожей. За даними на березень 2021 року 18 % таких заходів, що вживаються країнами, відносяться до заходів фінансової політики, 18 % – до заходів монетарної політики, 14 % – пов'язані з працею і зайнятістю (рис. 7.7).

Рис. 7.7. Заходи, що вживаються країнами для зниження наслідків кризи, викликані COVID-19, і відновлення туризму і подорожей

Джерело: побудовано автором на основі [61].

У червні багато країн ЄС відповідно до рекомендацій Європейської комісії починають поступово відкривати внутрішні кордони – в першу чергу для громадян країн ЄС. Певним чином на це вплинула активна вакцинація у країнах ЄС та проведення Чемпіонату Європи з футболу 2021. Популярні міжнародні спортивні заходи не тільки сприяють зростанню зборів туристичної галузі під час їх проведення, а й створюють мультиплікативний ефект для економіки відповідних регіонів, а головне – довгостроковий іміджевий ефект

для країни в цілому. Це, як правило, програмує зростання туризму в наступні роки.

Зокрема, Чехія знімає обмеження на поїздки як своїх громадян в інші країни ЄС, так і для в'їзду громадян з цих країн. Це стосується тих країн-членів ЄС, які потрапляють в так звану «зелену зону» (безпечні з епідеміологічної точки зору). Ті громадяни, що прибувають з так званої «жовтої зони», в тому числі з Франції, Італії та Іспанії, повинні будуть мати при собі медичний сертифікат про відсутність коронавірусу. Франція відкрила свої кордони для всіх країн ЄС, і крім того, для Андорри, Великобританії, Ісландії, Монако, Норвегії, Швейцарії та Ватикану. Наразі в Іспанії і Великобританії діє двотижневий карантин. Німеччина скасувала обмеження для країн ЄС, Великобританії та Швейцарії. Для поїздок за межі ЄС обмеження були продовжені до 31 серпня. У той же час, наприклад, Іспанія поки не знімає обмеження для країн, що не входять до ЄС, вони діють до 1 липня. Європейська комісія пропонує чіткий і гнучкий підхід до зняття обмежень на поїздки в ЄС починаючи з 1 липня після скасування всіх внутрішніх прикордонних перевірок усередині самого Євросоюзу. Рішення про скасування обмежень для конкретної третьої країни буде прийматися виходячи з епідеміологічної ситуації; ефективності прийнятих її владою протиепідеміологічних заходів; здатності приймаючої країни забезпечити застосування заходів стримування поширення вірусу під час поїздок; прихильність принципу взаємності (скасування зазначеної країною обмежень на поїздки в ЄС) [21].

Історично склалося так, що туризм продемонстрував активну здатність адаптуватися, впроваджувати інновації і відновлюватися після потрясінь. Однак у нинішній безпрецедентній ситуації потрібні нові підходи, а також рішучі багаторівневі заходи реагування та міцні партнерські зв'язки. Останні тенденції в Європі показують, що відкриття кордонів і туристична діяльність не обходяться без ризиків, оскільки в деяких місцях це призвело до зростання числа інфекцій, результатом чого стало введення урядами нових локальних обмежень. Зараз вживаються заходи з метою усунення безпосередніх соціально-економічних наслідків COVID-19 для туризму і прискорення відновного процесу з тим, щоб зберегти джерела засобів

для існування мільйонів людей, але разом з тим ця криза надає сектору можливість трансформуватися і стати більш життєздатним, інклюзивним та стабільним.

Така трансформація має на увазі, що під фактичне місце при розвитку туризму необхідно ставити благополуччя людей, налагоджувати міцні партнерські зв'язки з урядами, приватним сектором, громадянами та міжнародною спільнотою з метою більш ефективного планування і регулювання туризму та створювати системи вимірювання для оцінки впливу цього сектора на економіку, суспільство і навколишнє середовище, та для належного управління стратегічною і практичною діяльністю.

Переконаний, що антикризова програма щодо трансформації сектору туризму та його розвитку повинна охоплювати п'ять пріоритетних напрямів:

1. Управління коронакризою і пом'якшення соціально-економічних наслідків для життя людей.

Поетапні і скоординовані рішення і заходи реагування необхідно запроваджувати в життя з метою: 1) захисту джерел засобів для існування, робочих місць, доходів і беззбиткової підприємницької діяльності; 2) зміцнення довіри за допомогою забезпечення захисту і безпеки у всіх видах туристської діяльності; 3) зміцнення партнерських зв'язків та солідарності в інтересах соціально-економічного відновлення шляхом акцентування уваги в першу чергу на забезпеченні інклюзивності та скорочення нерівності.

2. Підвищувати конкурентоспроможність і потенціал туристичної галузі.

Криза виявила необхідність переосмислення структури економіки туризму в інтересах підвищення конкурентоспроможності та зміцнення потенціалу протидії. З цією метою сектор міг би:

- прийняти нові політичні рамки, більш сприятливі для створення надійного і стабільного ділового середовища;
- підтримати розвиток інфраструктури туризму і системи якісних послуг, які дозволяють розвивати інші суміжні галузі і полегшують процес інвестування для місцевих ММСП;

- забезпечити альтернативні джерела доходу для залежних від туризму громад у цілях зміцнення їх потенціалу протидії кризам;
- інвестувати кошти в освіту та професійне навчання, в тому числі жінок, у всіх областях з метою сприяння створенню більш гідних робочих місць і підвищення життєстійкості, наприклад, в розвиток мовних навичок;
- створити всеосяжність туристичної моделі – продуктивні зв'язки між сектором туризму та іншими галузями економіки, особливо транспортним і торговим секторами, за допомогою різних товарів і послуг;
- диверсифікувати ринки, розширювати асортимент продукції і вирішувати питання, пов'язані з сезонністю, а також сприяти забезпеченню цілорічного попиту;
- зміцнити взаємозв'язок між поліпшенням транспортної складової і туризмом та посилити життєздатну і стійку транспортну інфраструктуру в якості фактора, що дозволяє направити розвиток сектора туризму шляхом досягнення більшої стабільності та відкритості;
- підвищити інтерес відвідувачів, забезпечуючи отримання ними нового досвіду, в тому числі пов'язаного з вивченням об'єктів культурної спадщини і форм культурного самовираження, а також творчих галузей;
- сприяти розвитку внутрішнього і регіонального туризму, де це можливо;
- переорієнтувати професійні вміння і навички з метою диверсифікації за рамки туризму і забезпечити «розумне поєднання секторів» у тих місцях, де туризм став єдиним видом економічної діяльності;
- підвищити загальну конкурентоспроможність ММСП і прискорити процес формалізації сектора;
- створити для сектора туризму систему раннього попередження на базі оцінок ризиків компаній і туристських напрямків.

Ця коронакриза також вимагає більш міцної основи для вимірювання наслідків туризму в повному об'ємі і розробки політики, що базується на наукових даних.

За допомогою туризму можна було б удосконалити системи збору даних, науково-обґрунтовані підходи і механізми оцінки, засновані на чітких показниках і цілях, включаючи ініціативу щодо оцінки сталого туризму, процес прийняття якої триває і яка спрямована на вимір трьох аспектів стійкості туризму – економічного, соціально-культурного та екологічного.

Надання підтримки країнам, що розвиваються, в питаннях, що стосуються їх статистичного потенціалу, і більш активне впровадження цифрових та інших нових технологій і інструментів для цілей моніторингу та звітності, виключно важливі для сталого планування та регулювання туризму.

3. Просувати інновації та цифровізацію екосистеми туризму.

Відновлення туристських напрямків і компаній буде повністю залежати від їх здатності використовувати переваги технологій для кращого розуміння і моніторингу потреб мандрівників і тенденцій, створювати і просувати на ринок нові пропозиції, використовувати цифрові платформи для підвищення конкурентоспроможності та гнучкості ММСП в плані охоплення клієнтів, забезпечувати більш гідні робочі місця і впроваджувати ефективні протоколи охорони здоров'я. Штучний інтелект і великі дані можуть допомогти управляти потоками і захищати ресурси.

В пакетах заходів щодо відновлення туристичної галузі можна було б зробити особливий акцент на максимальне використання технологій, просування цифровізації ММСП, сприяння мережевим процесам з метою вироблення інноваційних рішень, а також інвестування в розвиток цифрових навичок, особливо для тимчасово незайнятих і тих, хто шукає роботу.

Наприклад, в Нідерландах новостворені організації і компанії, що розширюють свою діяльність, можуть подати заявку на отримання кредиту «Corona-Overbruggingslening» (проміжна позика у зв'язку з коронавірусом) в розмірі від 50 тис. до 2 млн євро. 20 травня

уряд оголосив про виділення другої частини кредиту в розмірі 150 млн євро, яка буде сприяти підвищенню ліквідності інноваційних новостворених компаній, що розширюють свою діяльність [57].

Інші країни схвалили створення спеціальних фондів, зокрема в Португалії створений фонд «Mezzanine» для фінансування створених компаній в умовах пандемії COVID-19 (сюди входять новостворені компанії в туристському секторі), який забезпечує компаніям (які вже отримали інвестування) ліквідність через боргові інструменти, конвертовані в акціонерний капітал.

Вироблення інноваційних підходів у сфері туризму і формування екосистем підприємництва можуть сприяти цифровій трансформації. Інновації можна зосередити на впровадженні цифрових моделей управління сектором і створенні нових робочих місць, а також нових стійких продуктів і вражень, які пов'язують мандрівників з природою і творчими сферами, розширюють можливості громад і сприяють здійсненню безпечних подорожей за допомогою технологій.

Цифрові технології, зокрема безпілотні літальні апарати або дистанційні та супутникові технології, також можна задіяти в підтримку заходів екологічного планування та контролю, захисту природних ресурсів, від яких залежить туризм.

Крім того, криза прискорила процес цифровізації і висунула на перший план питання про наслідки «цифрового розриву» для окремих груп суспільства, включаючи жінок. Працівникам сфери туризму, особливо жінкам і молоді, дуже важливо працювати позаштатно і навчатися цифровій грамоті, з тим щоб мати більш широкі можливості для використання цифрових інструментів і онлайн-ресурсів з метою раціоналізації своєї діяльності і забезпечення гнучкості при підготовці до роботи в майбутньому.

4. Сприяти забезпеченню стійкості й інклюзивному «зеленому» зростанню.

Нинішня криза надає безпрецедентну можливість змінити відносини між сектором туризму та природою і тим самим внести більш вагомий внесок у досягнення цілей у галузі сталого розвитку та Паризької угоди про зміну клімату. Більш активний розвиток сталого

регіонального туризму приносить значні вигоди – від зниження уразливості залежних від туризму регіонів для економічних загроз до більш сталого використання ресурсів, створення «зелених» робочих місць і поліпшення транспортної розв'язки.

Туризм повинен ставати стійким, ресурсозберігаючим і вуглецево-нейтральним сектором, і зусилля в цьому напрямку продовжуються, включаючи узгодження з Програмою сталого туризму «Одна планета».

Заходи по боротьбі зі зміною клімату і інвестиції в низьковуглецеву інфраструктуру здатні забезпечити масштабний економічний ріст і створити мільйони нових робочих місць: тільки на базі поновлюваних джерел енергії до 2050 року можуть бути створені 42 мільйони робочих місць. Моделі «зеленої» економіки для туристського сектора вказують на те, що найбільший потенціал в плані підвищення ефективності використання ресурсів закладено в області викидів CO₂, де прогнозується поліпшення на 52 % в порівнянні зі сценаріями звичайної виробничо-господарської діяльності, а за нею йдуть споживання енергії (44 %), споживання води (18 %) і чисте знищення відходів (17 %) [68].

Така трансформація відповідала б мінливому споживчому попиту. Згідно з прогнозами, протягом наступних двох десятиліть будуть активно розвиватися гірський, природний, культурно-історичний і пригородницький туризм. Шведська туристична асоціація повідомила, що інтерес до пішохідних прогулянок і гірського туризму збільшився на 300 % [71]. За оцінками, витрати на екотуризм в усьому світі будуть рости швидше середніх темпів зростання по галузі в цілому [62].

Однак якщо розвиток цього напрямку туризму не буде належним чином плануватися і регулюватися, то це може посилити навантаження на вразливі аспекти навколишнього середовища й об'єкти спадщини.

Пакети заходів економічного відновлення, інвестиції та плани відновлення (особливо для ММСП), в тому числі через багатосторонні банки розвитку і фінансові установи, можуть зробити

позитивний вплив на розвиток туризму, забезпечуючи підтримку стійкої туристської інфраструктури та її модернізацію в цілях забезпечення вуглецевої нейтральності і стійкості на довгострокову перспективу.

Пакети фінансової підтримки для відновлення після COVID-19 можна було б інвестувати в «зелену» економіку. Інвестиції в території, що охороняються, наприклад, можуть сприяти створенню нових робочих місць і забезпеченню місцевого населення засобами для існування. Такі заходи дозволяють усунути майбутні економічні ризики, сприяючи вирішенню проблем, пов'язаних зі зміною клімату і втратою біологічного різноманіття, забезпечуючи надання природних екосистемних послуг, включаючи чисту воду, запилення сільськогосподарських культур, боротьбу зі шкідниками та ін., а також знижуючи ризик виникнення нових зоонозних захворювань, здатних перерости в пандемію. Можливості сектора туризму в плані переходу на «зелені» інвестиції пов'язані також з природними джерелами енергії, «розумними» будинками і циклічною економікою.

Інноваційний підхід і лідерство в області стійких інвестицій і фінансів дозволяють туристичному сектору найкращим чином використовувати свої успіхи і зміцнювати стратегічне положення по відношенню до фінансових установ. Останні будуть більш схильні підтримувати трансформаційні заходи щодо підвищення ефективності використання ресурсів і «зелені» інвестиції в проекти розвитку туризму.

Надання урядами фінансової підтримки, а також фінансової допомоги для уникнення банкрутства підприємств готельного, ресторанного, круїзного та авіаційного бізнесу могло б забезпечити заборону забруднення навколишнього середовища, не допустити відмови від минулих досягнень і стимулювати відновлення роботи цих секторів відповідно до цілей Паризької угоди. В авіаційній галузі, зокрема, криза не повинна стати приводом для того, щоб відступити від поставлених цілей щодо підвищення паливної ефективності щорічно на 2 % в період до 2050 року і забезпечення

зростання нейтрального з точки зору викидів вуглекислого газу починаючи з 2020 року і на наступний період [77].

З метою порятунку від банкрутства авіагалузі, виникає необхідність здійснення інвестицій в екологічно чисте авіаційне паливо, встановлення для польотів науково обґрунтованих цільових показників щодо зменшення відходів, включаючи харчові відходи і одноразові вироби з пластмаси, а також скорочення кількості м'ясних продуктів на борту.

Наприклад, у Франції пакет фінансової допомоги «Air France» на суму 10,8 млрд дол. США включав положення, згідно з яким «Air France» повинна припинити польоти за короткими маршрутами, які збігаються з маршрутами потягів. При поїздках на потягах за короткими маршрутами викидається набагато менше парникових газів, ніж на літаках. До 2050 року авіакомпанія також повинна буде вдвічі скоротити обсяг викидів на одного пасажира в порівнянні з 2005 роком [77].

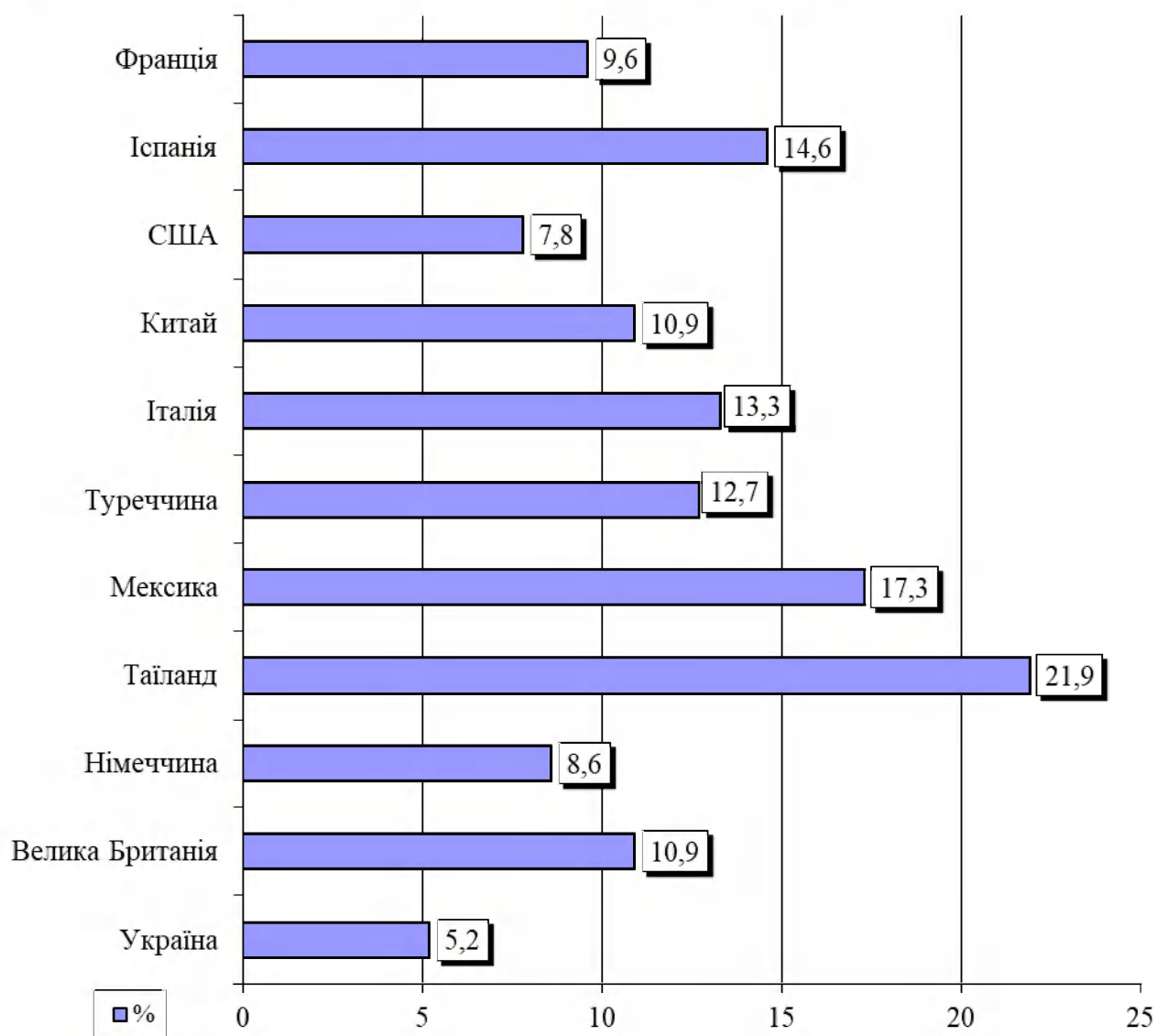
5. Зміцнення координації та партнерських зв'язків з метою перетворення туризму і досягнення цілей у галузі сталого розвитку.

Для просування вперед на шляху до забезпечення стабільного майбутнього і досягнення глобальних цілей буде потрібно забезпечувати більшу гнучкість при виборі підходів і альянсів.

Глобальний кризовий комітет UNWTO в галузі туризму об'єднав туристичний сектор з метою намітити загальносекторальні заходи реагування у зв'язку з проблемою пандемії COVID-19, що не має аналогів в історії. У контексті забезпечення ефективної координації планів та стратегій відновлення діяльності було б доцільно зробити головний акцент на врахуванні інтересів людей, задіяти державні структури, партнерів з розвитку і міжнародні фінансові установи з метою надання істотного впливу на економіку і отримання людьми належних засобів для існування.

За офіційною статистикою, туризм не посідає значне місце в загальній економіці України, оскільки становить близько 3-4% від ВВП, на відміну від європейських країн, де в середньому на туризм припадає 10 % ВВП, і країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, де ця

частка сягає 50,2 % [39]. Хоча, за останніми розрахунками, проведеними внутрішніми експертами міжнародних структур (WTO, UNWTO), частка туризму в Україні становить близько 9 % ВВП [79]. З огляду на це, варто проаналізувати внесок туризму у світовий ВВП за країнами, які є найпопулярнішими серед туристів (рис. 7.8).

**Рис. 7.8. Внесок туризму у світовий ВВП за 2020 рік,
% за найпопулярнішими туристичними маршрутами**

Джерело: побудовано автором на основі [79].

Найбільший внесок у світовий ВВП за 2020 рік серед найпопулярніших туристичних місць займає Таїланд, частка якого становить 21,9 %; менша частка характерна для Мексики – 17,3 %,

Іспанії – 14,6 % та Італії – 13,3 %. Туристична галузь України приносить 5,2 % у світовий ВВП. Однак, саме туристична галузь України першою відчула на собі наслідки активної фази карантину. Більшість готелів довгий час залишались зачиненими, не мали можливість офіційно приймати відвідувачів. Також обмеження торкнулися масових заходів – фестивалів, концертів, спортивних змагань, які зазвичай приваблюють гостей з різних міст та країн. У результаті одними із найбільш постраждалих унаслідок карантинних обмежень стали туристичні, курортно-рекреаційні та оздоровчі об'єкти (турбази, санаторії, пансіонати, оздоровчі комплекси), які практично повністю припинили свою діяльність.

Пізній початок курортно-рекреаційного сезону внаслідок упровадження обмежувальних заходів також створив кумулятивний ефект, який негативно вплинув як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі – готельно-ресторанний бізнес, транспорт (пасажирські перевезення), роздрібну торгівлю, індустрію розваг та діяльність установ культури. На додачу до поточних та прогнозованих втрат, сфера туризму Українських Карпат цього року вже постраждала від низького попиту на гірськолижний відпочинок унаслідок аномально теплої зими.

Із-за введення адаптивної фази карантину, початком «високого сезону», справи в готельєрів покращились. Більше того, обмеження пересування (закриті кордони) сприяють розвитку внутрішнього туризму – зростає попит на відпочинок в Україні. Варто відзначити, що традиційно українські курорти відвідувала невелика кількість закордонних туристів, але глобальна пандемія змусила обирати українського відпочивальника замість Туреччини та Єгипту пляжні курорти Одещини та Херсонщини (станом на 2018 р. 88 % українців відпочивали за кордоном [19]). На жаль, транспортні обмеження, психологічний чинник (страх заразитись на COVID-19) стримують наявну внутрішню «відпусткову» міграцію населення.

В Україні виділяється група регіонів із яскраво вираженою туристичною специфікою, проте низка невирішених проблем гальмує розвиток внутрішнього туризму. В середньому в Україні частка

валової доданої вартості (ВДВ) за видом діяльності «тимчасове розміщення й організація харчування» у загальному обсязі ВДВ складає 0,8 %, у той час, як для Закарпатської області цей показник складає 1,7 %, Одеської – 1,6 %, Львівської – 1,5 %, Чернівецької, Івано-Франківської областей та м. Київ – 1,1 % [19]. Проте за наявності необхідного потенціалу (сприятливі кліматичні умови, рекреаційний потенціал, розвинена транспортна мережа, вагома історико-культурна та архітектурна спадщина тощо), існують чинники, які, вважаю, стримують розвиток туристичної галузі:

- незадовільний стан доріг та під'їзних шляхів до об'єктів туристичного призначення, недостатній рівень розвиненості та висока вартість авіаційного сполучення;

- недостатня облаштованість рекреаційних територій та низький рівень туристичного сервісу, інтенсивна забудова прибережної смуги, що створює додаткове навантаження на комунальну інфраструктуру та веде до забруднення узбережжя і Чорного моря;

- низький рівень інформаційного супроводження туристичної діяльності, недостатній рівень управління галуззю;

- незадовільний стан туристичних об'єктів, зокрема, архітектурної спадщини;

- відсутність системної державної підтримки розвитку туристичної галузі;

- значний рівень тінізації сфери, що утруднюватиме протиепідемічний контроль, проте може спрацювати як певний компенсатор обтяжливості офіційних умов прийняття туристів у зареєстрованих суб'єктів діяльності;

- нецільове використання коштів від туристичного збору на місцях. У 2019 році завдяки зміні підходів до визначення ставок туристичного збору, надійшло до місцевих бюджетів 196,2 млн грн, що на 216,3 % більше ніж у попередньому році [15], проте, ці кошти «розчиняються» в загальному фонді місцевих бюджетів.

З огляду на перспективи галузі в умовах глобальної пандемії COVID-19, слід також врахувати можливість залучення туристів із

сусідніх держав (у разі прийняття рішення про відкриття кордонів), зокрема Румунії, Республіки Молдова, Польщі та Білорусі, для яких відвідання України має певні переваги: логістична доступність, відсутність мовного бар'єру (особливо актуально для прикордонних регіонів), напрацьовані маршрути тощо. Проте практична реалізація цього попиту залежатиме від спроможності налагодити діяльність туристичної та курортної інфраструктури в умовах протиепідемічних обмежень.

Схильність туристів до використання нелегальних та напівлегальних курортних помешкань залежатиме від готовності прийняття споживачами ризику ймовірного інфікування. А отже, санітарно-гігієнічні умови та можливість дистанціювання під час проживання і відпочинку будуть важливими чинниками конкуренції за споживача у сезоні 2021 року.

На заваді залученню споживачів може стати також бажання надавачів туристичних послуг компенсувати втрати частини сезону за рахунок підвищення цін, зменшення якості сервісу та витрат на облаштування об'єктів відпочинку. Утім вдалою така тактика може бути лише для бізнесів, які демонструватимуть високий рівень протиепідемічного захисту.

Наявні тимчасові позитивні тенденції не в змозі повноцінно компенсувати втрати від «простою» бізнесу. Адаптивний карантин не став панацеєю для туристичної сфери – часто в регіонах просто не дотримуються жодних карантинних обмежень, тож готелі перетворюються на осередки розповсюдження коронавірусу. Очікувана економічна рецесія в Україні, падіння рівня добробуту населення, що матиме наслідком неможливість витратити гроші на відпочинок, ще більш деструктивно вплине на галузь.

Варто зауважити, що уряди сусідніх країн моментально відреагували на необхідність мінімізувати економічні наслідки пандемії COVID-19 на туристичну галузь (табл. 7.11).

Таблиця 7.11

**Урядові заходи, застосовані Україною та сусідніми країнами
на туристичну галузь з метою мінімізації економічних наслідків
пандемії COVID-19**

Країна/ Бюджетне стимулюван ня як % ВВП	Нові позики та підтримка ліквідності	Відстрочка платежів за існуючими позиками та заставами	Відтермінуванн я податкових зобов'язань, їх послаблення або скасування	Підтримка щодо заробітної платні
1	2	3	4	5
Польща / 12 %	25 млрд польських злотих (5,65 млрд €) на підтримку мікропідприємств у формі безвідсоткових позик 50 млрд польських злотих (11,3 млрд €) на підтримку МСБ у формі безвідсоткових позик 25 млрд польських злотих (5,65 млрд €) на підтримку великих підприємств у формі позик або облігацій, придбання акцій або цінних паперів	Виплата основної суми та процентів позики Подовження пільгового періоду на додатковий термін до 6 або до 12 місяців Зменшення ставки процентів за позиками до 0 % на термін не більше 12 місяців Можливість обговорення умов надання позики для всіх підприємців, незалежно від розміру бізнесу	Відтермінування більшості податків; Спрощені форми та процедури подачі податкової звітності; Прискорено процедуру податкових відрахувань	Виплата субсидій на заробітну плату для працівників установ, що постраждали внаслідок пандемії та осіб, що працюють не за наймом: 50 % мінімальної з/п - падіння обсягів на 30 % 70 % мінімальної з/п - падіння обсягів на 50 % 90 % мінімальної з/п - падіння обсягів на 80 %

Продовження табл. 7.11

1	2	3	4	5
Словаччина / 12 %	Гарантії на суму до 500 млн € на місяць, щоб допомогти підприємствам отримати кредит; фінансова допомога з метою зберегти робочі місця та робочі показники МСБ	Тимчасове скасування виплат працівників на користь компаній, що залишаються закритими на час карантину; відстрочка виплати з/п та корп. податків для підприємств, чий прибуток знизилася більше, ніж на 40 %; надання дозволу компаніям на зарахування збитків поточного року проти прибутків попередніх років.	Подовжено термін сплати податку на прибуток; платники податків отримали право на використання недоотриманих податків за податкові періоди протягом 2015–2018 рр., які до цього не використовувалися, на суму максимум 1 млн € для оплати податків у 2020 р.	80 % з/п працівникам на підприємствах екстреного реагування; мін. виплата становить 1100 € на місяць, макс. — 200 000 € на місяць на компанію; компенсація для осіб, що працюють не за наймом і спеціалізуються в галузі, що найбільше постраждала від пандемії, залежно від обсягів падіння прибутків
Угорщина / 9 %	Надання позик на пільгових умовах і гарантованих позик; нова експортна підтримка через державний банк Eximbank; грант у сумі 800 000 € для інвестицій в експортні компанії; позики на оборотний капітал на пільгових умовах;	Призупинення виплат за кредитами до кінця 2020 р. для всіх, хто отримав кредит до 18 березня; подовження терміну отримання короткострокових ділових підприємств до 30 липня;	Послаблення соціального захисту для секторів економіки, що перебувають під найбільшою загрозою (подорожі, туризм, розваги тощо); новий додатковий податок для кредитних установ	Компенсація 70 % з/п протягом трьох місяців для компаній, що переживають занепад; суттєве скорочення різних відрахувань із з/п; прибавка до заробітної плати в розмірі 40 % для осіб, що працюють в інженерному

Продовження табл. 7.11

1	2	3	4	5
Угорщина / 9 %	новий механізм надання гарантій і страхування	щорічна процентна ставка (APR) для нових позик збільшено до рівня тарифної ставки ЄВ плюс 5 %	протягом 2020 р.; новий додатковий податок для об'єктів роздрібної торгівлі (кризисний податок) на користь інших важливих секторів	секторі або в галузі досліджень і розробок
Росія / 2,8 %	Позики під 0 % терміном на шість місяців для МСБ на виплату заробітної плати; позики під 5 % для «системно важливих» компаній (перелік складено урядом); позики під 8,5 % для всіх представників МСБ	Відстрочка виплат за позиками до 6 місяців для представників МСБ, що працюють в галузях, які найбільше постраждали від пандемії (включаючи гостинність, туризм і транспорт)	Відстрочка сплати податків від 3 місяців до 1 року для компаній, що постраждали від кризи (втрата прибутків 10 % або інші); спеціальна лінія для МСБ (відстрочка виплати всіх типів податків протягом майже всього 2020 р.)	Виплата допомоги на період незайнятості до травня 2020 р.; оплачувані лікарняні для осіб із мінімальною з/п до кінця 2020 р.; виплати з безробіття в розмірі мінімальної з/п до червня; працівники компаній, що перебувають у занепаді, отримують 2/3 від основної з/п
Україна / дані відсутні	4 млрд грн виділено на компенсацію відсотків за існуючими позиками для мікро- та малих підприємств,	Введення нульової декларації та податку на виведений капітал, скасування тотальної фіскалізації	Термін сплати податків на землю, на оренду землі та податку на нерухомість, оплата якого мала відбутися в квітні 2020 р.,	Тимчасова матеріальна допомога з безробіття для тих, хто втратив роботу внаслідок пандемії COVID-19, виплачується в сумі двох третіх

Продовження табл. 7.11

1	2	3	4	5
Україна / дані відсутні	а також розширена програма доступних позик (5–7–9 %); 24 млрд грн для забезпечення позик із державними гарантіями інвестицій; 1,6 млрд грн на підтримку креативних галузей	з повним упровадженням програмного забезпечення РРО	подовжено до 30 червня 2020 р., а аналогічні податки за березень 2020 р. скасовано	від суми з/п за кожну скорочену робочу годину, але не більше зафіксованої суми, а саме встановленої мінімальної щомісячної з/п; підвищення пенсій і виплат по безробіттю

Джерело: побудовано автором на основі [39].

В Україні сьогодні спостерігається значне відставання у темпах вживання заходів на підтримку туристичного сектору, що ставить під серйозний удар конкурентоспроможність галузі на глобальному ринку. Необхідна підтримка держави внутрішнього повітряного і залізничного транспортного сполучення та цін на квитки з можливими субвенціями, а також підтримка внутрішнього туризму через упровадження туристичних ваучерів і кредитних ліній для цього виду туризму.

Сьогодні не викликає сумнівів необхідність активізації процесів та заходів щодо подолання згубного впливу пандемії на туристичну сферу вітчизняної економіки. Підкреслюю, що загальнодержавна реалізація всіх антикризових важелів, системність та послідовність в реалізації всіх заходів сприятиме якнайшвидшій їх стабілізації, розвитку суб'єктів туризму та досягнення ними рівня економічної ефективності діяльності.

Підсумовуючі, варто підкреслити, що туристична галузь найбільше постраждала та зазнала значних фінансово-економічних наслідків під час пандемії COVID-19. На сьогодні туристична індустрія продовжує зазнавати великих трансформацій, вимагає якісного та ретельного аналізу чинників впливу на попит у зв'язку з пандемією COVID-19. Майже всі країни розробляють та

впроваджують програми стимулювання та підтримання розвитку туристичної галузі, передбачаючи, зокрема, підтримку малого й середнього бізнесу шляхом надання доступних кредитів, державних позик і субсидій, відтермінування сплати боргових зобов'язань, надання податкових канікул, пільг і зниження ставок за окремими податками та ін.

Країни починають переорієнтовуватися на стимулювання розвитку внутрішнього туризму, який є менш залежним від глобальної коронавірусної кризи та карантинних заходів. Пандемія COVID-19 сприяє пришвидшеному впровадженню онлайн-форм і цифрових інструментів у наданні туристичних послуг, що дозволяє зменшити контакти під час взаємодії туристів та надавачів туристичних послуг. Це забезпечує дотримання суб'єктами туристичної індустрії належних санітарних норм.

Переконаний, що антикризова програма щодо трансформації сектору світового туризму та його розвитку, повинна охоплювати п'ять пріоритетних напрямів: 1) управляти коронакризою і пом'якшити соціально-економічних наслідків для життя людей; 2) підвищувати конкурентоспроможність і потенціал туристичної галузі; 3) просувати інновації та цифровізацію екосистеми туризму; 4) сприяти забезпеченню стійкості й інклюзивному «зеленому» зростанню; 5) зміцнювати координації та партнерські зв'язки з метою перетворення туризму і досягнення цілей у галузі сталого розвитку.

Результати дослідження дають змогу окреслити й основні заходи щодо стабілізації туристичної галузі України та мінімізації збитків унаслідок пандемії COVID-19: продовження політики скасування зобов'язань із сплати податку на прибуток та податку на додану вартість для об'єктів розміщення, кейтерингу; державна підтримка та стимулювання внутрішнього залізничного та авіасполучення (державні дотації відносно вартості квитків); поступове введення дозволу на певну організацію діяльності для закладів кафе, ресторанів (при збереженні всіх необхідних заходів безпеки); активізація заходів цифрової трансформації вітчизняної сфери туризму; розробка туристичних ваучерів для внутрішнього туризму; запровадження прозорого механізму використання отриманих до місцевих бюджетів коштів від туристичного збору виключно на

розвиток внутрішнього туризму; проведення активної інформаційної кампанії задля підвищення інтересу до внутрішнього туризму, відпочинку на вітчизняних природно-рекреаційних дестинаціях.

Україна має значний туристичний та рекреаційний потенціал і можливості для розвитку внутрішнього туризму, стимулювання та підтримання якого сприятиме покращенню іміджу країни на міжнародному рівні, допоможе привабити іноземних туристів та мінімізувати втрати, спричинені пандемією COVID-19.

Предметом подальших досліджень можуть виступати обґрунтування цифрової трансформації процесів функціонування туристичної сфери, як одного з напрямів її стабілізації в умовах пандемії COVID-19 та оцінка ефективності заходів, що запропоновані країнами для стимулювання та підтримання туристичної галузі в постпандемічний період..

Література до розділу 7

1. Абрамова Л. С. Пути рационального использования сырьевых ресурсов рыбного хозяйства. *Пищевая промышленность*. 2004. № 3. С. 6-8.
2. Артюхова С. А. Технология продуктов из гидробионтов : монография / под ред. Т. М. Сафроновой и В. И. Шендерюка. – Москва : Колос, 2001. 496 с.
3. Бабяк Н., Ясінська І., Іванова В. Пророщене зерно сочевиці зеленої, як джерело сполук антиоксидантної дії // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті : матеріали 80 Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, (м. Київ, 10-11 квітня 2014 р.). К.: НУХТ, 2014. Ч. 1. С. 42-43.
4. Бажай-Жежерун С. А. Продукти з пророшеного зерна «Зернятко пікантне» // *Харчова наука і технологія*. 2015. Вип. 9 (3). С. 3-8.
5. Богданов В. Д. Технология комплексной переработки гидробионтов : уч. пос. / под ред. проф. Т. М. Сафроновой. Владивосток : Дальрыбвтуз. 2004. 365 с.
6. Бойцова Т. М. Новое сырье в технологии пищевого рыбного фарша. *Рыбное хозяйство*. 2015. №5. С. 93-95.
7. Вдовенко Н. М. Рибне господарство України в умовах глобалізації економіки : монографія. Київ : ЦП Компринт, 2016. 476 с.